

Sprawozdania

Z prac Komisji Architektury Militarnej Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS

Komisja Architektury Militarnej PKN ICOMOS powstała w kwietniu 2004 r. Pierwszym jej przewodniczącym był śp. prof. dr hab. płk. R. Bochenek. Po śmierci Profesora, w czerwcu 2004 r., przewodnictwo komisji objął dr hab. arch. P. Molski. W jej pracach uczestniczy 15 członków ICOMOS – głównie pracowników naukowych wyższych uczelni i służb konserwatorskich z całego kraju: dr arch. G. Bukal (Gdańsk), dr arch. C. Głuszek

(Warszawa), dr arch. R. Hirsch (Gdynia), arch. J. Janczykowski (Kraków), mgr inż. P. Kozarski (Warszawa), dr arch. M.L. Lewicka (Warszawa), dr arch. M. Małachowicz (Wrocław), dr G. Michalska (Lublin), dr hab. arch. P. Molski (Warszawa), mgr L. Narębski (Toruń), mgr A. Oleksicki (Białystok/Warszawa), mgr S. Tumidajewicz (Suwałki), dr arch. J. Środulska-Wielgus (Kraków), mgr A. Wap (Białystok), dr arch. K. Wielgus (Kraków).

Do czego dążymy

Celem prac powołanego zespołu jest doskonalenie metod ochrony i konserwacji budowli obronnych powstałych od XIII do połowy XX w. Komisja koncentruje się przede wszystkim na:

- inspirowaniu, rozwoju i upowszechnianiu interdyscyplinarnych badań w zakresie architektury obronnej oraz na wynikach najnowszych badań;
- identyfikacji problemów oraz modelowych rozwiązaniach w zakresie ochrony, konserwacji i zagospodarowania obiektów *architecturae militaris*;
- wymianie doświadczeń i rozwijaniu stałej współpracy środowisk naukowych zajmujących się problematyką

architektury obronnej oraz metodologią badań i ochrony wartości kulturowych w Polsce i za granicą;

- strategii ochrony zabytków i polityce konserwatorsko-ochronnej w odniesieniu do krajowego zasobu architektury obronnej z uwzględnieniem krajowego i wojewódzkich programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz kryteriów wpisu na Listę Pomników Historii i na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO;
- popularyzacji polskich osiągnięć w dziedzinie ochrony zabytków w kraju i za granicą oraz przenoszeniu na grunt Polski najlepszych doświadczeń zagranicznych poprzez m.in. konferencje naukowe i wydawnictwa poświęcone architekturze obronnej i ochronie krajobrazu warownego.

Czym się zajmowaliśmy

Przedmiotem dyskusji i prac komisji były dotychczas:

- kryteria kwalifikujące zabytkowe obiekty do objęcia statusem pomników historii, wynikające ze specyficznych cech architektury obronnej, z uwzględnieniem przyjętych przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury

„Kryteriów i procedur uznawania obiektu za Pomnik Historii”,

- ocena zespołów fortyfikacyjnych w Polsce i twierdz transgranicznych w świetle kryteriów wpisu zabytkowych obiektów i zespołów na Listę Pomników Historii i Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – m.in. propozycji

wpisów niektórych twierdz na te listy zgłaszanych przez środowiska lokalne (Brześć z Przedmościem Terespolskim, Przemyśl i Srebrna Góra);

– zasady tworzenia i funkcjonowania parków kulturowych jako nowej formy ochrony krajobrazu warownego i zabytków architektury obronnej oraz jako czynnika lokalnego rozwoju;

– ustalenia Narodowego Programu Kultury – Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004–2013 w kontekście ochrony zabytków architektury obronnej;

– ocena stanu zasobu średniowiecznych zamków i ich ruin oraz jakości podejmowanych przedsięwzięć w zakresie modernizacji, rozbudowy, nowych uzupełnień i odbudowy zabytkowych obiektów.

Jakie są efekty naszych prac

Komisja opracowała stanowisko w sprawie dokumentu pt. „Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony”¹. Wnioski sformułowano na podstawie doświadczeń z prac prowadzonych w środowisku warszawskim, krakowskim i wrocławskim na rzecz utworzenia fortecznych parków kulturowych w twierdzach: Modlin, Srebrna Góra, Kłodzko, Przemyśl, Kraków, Nysa, oraz Twierdzy Boyen w Giżycku. Dyskusja potwierdziła, że park kulturowy jest najlepszą formą ochrony wielkoobszarowych zespołów fortyfikacyjnych, m.in. ze względu na przejmowanie odpowiedzialności za „swoje” zabytki przez lokalne społeczności. Powinien być nie tylko biernym (prawnym), ale też czynnym instrumentem programowania, wdrażania zasad ochrony i zagospodarowania, monitoringu zachodzących przekształceń oraz promocji wartości kulturowych. Taką aktywną ochronę i opiekę nad zabytkowym zasobem umożliwia tworzenie jednostek zarządzających parkiem w sposób dostosowany do lokalnej specyfiki. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie miejscowych uwarunkowań, a w szczególności kulturowych i przyrodniczych cech środowiska, stopnia i jakości zainwestowania, stosunków własnościowych i proporcji przestrzeni publicznych w stosunku do niepublicznych, zamożności budżetów gminnych, potencjału turystycznego jako czynnika rozwoju itp., należy uznać, że zapisy ustawowe zapewniają właściwą elastyczność w budowaniu różnych modeli parków kulturowych i dopiero kilkuletnie doświadczenia pozwolą na ocenę stosowanych rozwiązań. Istotną przeszkodą w upowszechnieniu formuły parku jest niezadowalający, w środowiskach samorządowych, poziom wiedzy o wartościach zabytków i roli, jaką bogactwo kulturowe może odgrywać w lokalnym rozwoju. Priorytetem polityki konserwatorskiej powinny być zatem programy edukacyjne adresowane do tych środowisk, popularyzujące potencjał zasobów kulturowych. Istnieje pilna potrzeba opracowania poradnika dla wójtów, burmistrzów i prezydentów miast, w którym w prosty sposób zostałyby przedstawione cele, procedury tworzenia parków kulturowych, rozwiązania organizacyjne i korzyści wynikające z utworzenia parku. Materiały promujące parki powinny wskazywać różne, dostosowane do specyfiki lokalnej, rozwiązania np. z zakresu form zarządzania zabytkowym zasobem, modeli przestrzennych parków, procedur tworzenia, źródeł finansowania czy potrzeby i trybu konsultacji społecznych.

Stanowisko komisji przedstawione zostało na konferencji, zorganizowanej w ramach Naukowej Sesji Sekcji

Architektury Krajobrazu Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie oraz Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej, poświęconej tematyce powstawania parków kulturowych (w maju 2005 r.).

Parki kulturowe były głównym tematem zorganizowanej w 2006 r. w Srebrnej Górze ogólnopolskiej konferencji „Zabytki architektury obronnej. Ochrona – zagospodarowanie – zarządzanie”. Podczas spotkania oceniono stan ochrony zespołów pofortecznych, koncepcje fortecznych parków kulturowych oraz zarządzania zasobami zabytkowej architektury fortecznej. Miejszem obrad był pierwszy park kulturowy w Polsce (Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze powołany i funkcjonujący pod merytoryczną opieką członków komisji), a współorganizatorem – lokalny samorząd gminny. Uczestnicy konferencji zdecydowali o potrzebie diagnozy stanu i uwarunkowań ochrony zamków średniowiecznych, ich ruin oraz tendencji w przekształceniach zabytkowych budowli na tle uwarunkowań gospodarczych i społecznych. Prace te, jako punkt wyjścia do określenia zasad postępowania konserwatorskiego, zainicjowane zostały wspólnie z Komisją Teorii Konserwatorskiej PKN ICOMOS w styczniu 2007 r. na roboczym seminarium „Zabytki architektury obronnej – współczesne dylematy konserwatorskie”, przygotowującym program krajowej konferencji poświęconej tej tematyce. W październiku 2007 r. w Działdowie odbyła się ogólnopolska konferencja pt. „Ochrona zabytków architektury obronnej – teoria a praktyka”, zorganizowana wspólnie z Wydziałem Architektury PW pod patronatem Generalnego Konserwatora Zabytków, przy współpracy z Krajowym Ośrodkiem Badań i Dokumentacji Zabytków i organizacyjnym wsparciu władz miasta i powiatu. Jej uczestnicy potwierdzili liczne inicjatywy gruntownych modernizacji i adaptacji zamków, odbudowy w różnych postaciach niezachowanych fragmentów zamkowych i pofortecznych zespołów oraz wznoszenia na utrwalonych w krajobrazie ruinach nowych „zamków” bez związku z historyczną formą ich poprzedników. Wystąpienia konferencyjne po raz kolejny zwróciły uwagę na pilną potrzebę określenia granic dopuszczalnych ingerencji w zabytkowych strukturach i zasad ich przekształceń wobec dążeń właścicieli i priorytetów konserwatorskiej ochrony. Zbiór takich zasad nazwany został roboczo „Kartą ochrony zabytków architektury obronnej” (przyjęto, że karta będzie nie tyle „ideowym manifestem”, ile zapisem reguł i kryteriów podejmowania decyzji).

Wielowątkowy przegląd aktualnych problemów ochrony, przykłady prezentowane na konferencji, krytyczne oceny prac konserwatorskich, adaptacyjnych i modernizacyjnych

¹ Opracowanie zespołowe Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej, kierownik tematu: Z. Myczkowski, Kraków 2005.

ujmowane na tle specyfiki regionalnej i doświadczeń europejskich stworzyły podstawę dalszych prac nad kartą. Przy Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków powołano Kolegium doradcze ds. ochrony zamków średnio-wiecznych w Polsce z udziałem przedstawicieli Komisji Architektury Militarnej i Teorii Konserwatorskiej PKN ICOMOS. Akces udziału w przygotowaniu karty zgłosił też Zarząd Główny Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, organizując w styczniu 2008 r. otwarte spotkanie dyskusyjne poświęcone ruinom zamków. Równoległe z pracami kolegium przy KOBiDZ toczy się w komisji dyskusja nad problemami reintegracji zabytkowych zespołów poprzez współczesne uzupełnienia architektoniczne. Tej tematyce poświęcona była kolejna otwarta sesja robocza komisji pt. „Architektura obronna – współczesne wyzwania konserwatorsko-projektowe”, przygotowana w giżyckiej Twierdzy Boyen wspólnie z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i gospodarzem twierdzy – Towarzystwem Miłośników Twierdzy Boyen. Sesja połączona była z regionalnymi obchodami Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków.

Wiedza konserwatorów skupionych w instytucjach badawczo-naukowych i wyspecjalizowanych organizacjach pozarządowych, doświadczenia i bazy danych KOBiDZ

tworzą możliwość wypracowania poglądu na treść karty reprezentatywnego dla środowiska konserwatorskiego. Z kolei konferencje i przedsięwzięcia podejmowane przez komisje PKN ICOMOS wspólnie z lokalnymi samorządami i stowarzyszeniami są świadomym dążeniem do partnerstwa w utrwalaniu kulturowego dziedzictwa, znakiem czasu – czasu nowego spojrzenia na ochronę dziedzictwa łączącego międzynarodowy dorobek myśli konserwatorskiej z utrwalaniem tożsamości lokalnych społeczności. Efektem tego partnerstwa są zeszyty serii *Architektura obronna*, wydawane przez komisję, przedstawiające dorobek kolejnych konferencji. Pierwszy zeszyt ukazał się w roku 2007 i zawierał materiały konferencji w Srebrnej Górze, drugi – konferencji w Działdowie.

Komisja podjęła też interwencję w sprawie projektu rozbudowy Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie. Główna Komisja Konserwatorska przy Generalnym Konserwatorze Zabytków podzieliła stanowisko zgłaszane przez PKN ICOMOS i inne środowiska konserwatorskie, negatywnie oceniając projekt. W efekcie Generalny Konserwator Zabytków uchylił decyzję zezwalającą na realizację projektu.

*Przewodniczący Komisji Architektury Militarnej
dr arch. Piotr Molski*

Warszawa, 3 stycznia 2006 r.

**STANOWISKO KOMISJI ARCHITEKTURY MILITARNEJ
przy POLSKIM KOMITECIE NARODOWYM
MIĘDZYNARODOWEJ RADY OCHRONY ZABYTEKÓW – ICOMOS
w sprawie interpretacji zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami dotyczących
parku kulturowego i upowszechniania wiedzy o tej formie ochrony prawnej zabytków**

W ostatnim dziesięcioleciu nastąpił znaczny rozwój badań architektury militarnej i studiów dotyczących metod ochrony wielkoobszarowych, przeważnie niezagospodarowanych zespołów obronnych. Ze względu na skalę przestrzenną zabytkowych struktur, złożoność problematyki ochrony i ścisłe relacje przedsięwzięć rewaloryzacyjnych z planowaniem przestrzennym już w latach dziewięćdziesiątych środowisko konserwatorów zajmujących się fortyfikacją uznało formułę parku kulturowego jako właściwe narzędzie krajobrazowo-obszarowej ochrony wartości kulturowych zespołów pofortecznych.

W ramach Krajowego Programu Ministerstwa Kultury i Sztuki „Ochrona i Konserwacja Architektury Obronnej” zrodziły się koncepcje parków kulturowych obejmujących twierdze: Boyen w Giżycku, Kłodzko, Nysa i Srebrna Góra, a na Wydziałach Architektury Politechnik w Warszawie, Krakowie i Wrocławiu prowadzone były studia metodyczne. W 1999 r. powołana przez Premiera RP Międzyresortowa Komisja ds. Zagospodarowania Twierdzy Modlin w pełni zaakceptowała projekt ochrony i zagospodarowania cytadeli Twierdzy Modlin oparty na formule parku kulturowego, zgłoszony przez Zakład Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politech-

niki Warszawskiej. Przy roboczej współpracy z samorządami zainteresowanymi ochroną obiektów i zespołów obronnych zainicjowano działania na rzecz utworzenia pierwszych fortecznych parków kulturowych. W efekcie, już w roku 2003 ustanowiony został uchwałą Rady Gminy Stoszowice park obejmujący Twierdzę Srebrnogórską, a w kwietniu 2004 r. twierdza została wpisana na Listę Pomników Historii. W 2004 r. forteczne parki kulturowe były tematem wiodącym kolejnej konferencji z cyklu „Fortyfikacje – Europejskim Dziedzictwem Kultury”, zorganizowanej przez Zarząd Główny TPF.

Uzyskane doświadczenia potwierdzają potrzebę doskonalenia formuły parku, dostosowywania jej do różnych lokalnych uwarunkowań, a przede wszystkim upowszechniania w środowiskach samorządowych i konserwatorskich. Impulsem do podsumowania doświadczeń i dyskusji o funkcjonowaniu parków kulturowych stał się projekt „Instrukcji powoływania, sporządzania planu ochrony i zarządzania dla parku kulturowego” opracowany w Instytucie Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej. Problematyka ta zdominowała posiedzenie Komisji Architektury Militarnej przy PKN ICOMOS, które odbyło się w Warszawie 5 marca 2005 r.

Mając na względzie możliwie największą skuteczność nowej formy ochrony dziedzictwa kulturowego, członkowie komisji przedkładają następujące wnioski:

1. Park kulturowy powinien być nie tylko bierną (prawną), ale też w pełni czynną formą ochrony kulturowego dziedzictwa. Zdecyduje o tym m.in. dostosowanie przyjętych instrumentów zarządzania kulturowym zasobem i finansowania działalności parku do specyfiki lokalnej. Biorąc pod uwagę różnorodność uwarunkowań lokalnych, a w szczególności cechy zasobów kulturowych i stopień ich koncentracji w przestrzeni, cechy walorów przyrodniczych, stopień zagospodarowania struktur przestrzennych (przesądzenia w zagospodarowaniu), stosunki własnościowe, proporcje przestrzeni publicznych w stosunku do niepublicznych, zamożność budżetów gminnych, potencjał turystyczno-dydaktyczny zasobu kulturowego jako czynnika lokalnego rozwoju itp., należy uznać za właściwe, że ustawa zapewnia dużą elastyczność w tworzeniu parków kulturowych. Nie precyzuje narzędzi realizacji celów parku i źródeł finansowania przedsięwzięć ochronnych. Pozwala też na dostosowanie do lokalnych uwarunkowań formy zarządzania kulturową przestrzenią, której chronione lub przekształcane elementy strukturalne oraz ich wzajemne relacje decydować będą o zachowaniu i utrwalaniu wartości krajobrazowych.

Materiały promujące formułę parku kulturowego powinny zatem wskazywać różne, dostosowane do specyfiki lokalnej, wariantowe rozwiązania m.in. z zakresu:

- formy zarządu parku;
- modeli przestrzennych parków (np. zespoły/obszary wyodrębnione przestrzennie, ale wymagające opracowania wspólnego planu ochrony i zarządzania);
- źródeł finansowania tworzenia i funkcjonowania parku, a w tym finansowania realizacji ustaleń planu ochrony, utrzymania zarządu parku, promocji itp. (zalecanie finansowania parku wyłącznie ze środków samorządowych wyeliminuje inicjatywy tworzenia parków kulturowych w gminach z deficytem budżetowym).

2. Tryb i zakres zalecanych przy tworzeniu parków konsultacji społecznych pozostawić należy do decyzji samorządów.

3. Niezbędnym instrumentem współdecydującym o skuteczności przedsięwzięć ochronnych jest monitoring przestrzeni parku prowadzony przez niezależną jednostkę.

4. Z art. 16 ustawy wynika, że celem parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami

nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Logika tego zapisu wskazuje, że jednym z warunków zachowania i utrwalania wartości krajobrazu kulturowego są skuteczne przedsięwzięcia zapobiegające degradacji zabytkowych struktur i stymulujące ich przekształcenia. Wynikają stąd wnioski dotyczące planu ochrony parku kulturowego:

– skoro dla skutecznej ochrony zabytkowego zasobu wskazane jest jego zagospodarowanie i użytkowanie, to w planie ochrony parku kulturowego zawarte winny być ustalenia dotyczące nie tylko metod ochrony, ale też dostępności inwestycyjnej poszczególnych terenów i zabytkowych struktur z uwzględnieniem niezbędnych funkcji dydaktycznych;

– obszary o wysokim stopniu zachowania historycznych struktur i ich koncentracji wymagają kompleksowo opracowanych koncepcji zagospodarowania oraz właściwej polityki z zakresu stosunków własnościowych i podziałów geodezyjnych terenów; plan ochrony powinien formułować stosowne wytyczne;

– przy formułowaniu ustaleń planu ochrony należy rozróżniać ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami;

– potrzebne jest określenie relacji i współzależności pomiędzy podjętymi wcześniej decyzjami administracyjnymi o ochronie „rejestrowej” zabytkowych obiektów a ochroną w formule parku kulturowego;

– forma i „język” ustaleń planu ochrony powinny umożliwiać bezpośrednią transmisję tych ustaleń do planu miejscowego, bez jakiegokolwiek potrzeby ich interpretacji na potrzeby planu miejscowego;

– w materiałach instruktażowych powinny znaleźć się przykłady zapisu ustaleń planu ochrony.

7. Istnieje pilna potrzeba wydania informatora dla wójtów, burmistrzów i prezydentów miast (np. pt. „Park kulturowy szansą utrwalenia lokalnej tożsamości i rozwoju gospodarczego gminy”), w którym przedstawione zostaną cele, procedury tworzenia parków kulturowych, wariantowe rozwiązania organizacyjne i korzyści dla gminy wynikające z funkcjonowania parku kulturowego. Materiał taki powinien być opracowany m.in. przy współdziałaniu architektów-konserwatorów i przedstawicieli samorządów posiadających doświadczenia w omawianej tematyce.

Opracowano na podstawie:

– *Protokół z zebrania Komisji Architektury Militarnej przy Polskim Komitecie Narodowym ICOMOS w dniu 5.03.2005 r.;*